

Szolgáltatás vagy nevelés? Meditálás a gyermekkönyvtári hivatásról a Szovjetunióban

Jelena Tihomirova

Még 10-15 éve a címben feltett kérdés a könyvtárral - különösen a gyermekkönyvtárral - kapcsolatban hideg zuhanyként ért volna bennünket. Természetesen a könyvtár társadalmi feladata a nemzedékek nevelése, ám a könyvtáros hivatástudata jelentősen megváltozott, és a foglalkozás lényegét tekintve a mérleg megbillent a szolgáltatás és a nevelés fogalma között

Ez év őszén Leningrádban felmérést végeztek. *“Könyvtárszakma: a jelenlegi helyzet és a kilátások”* címen. Kimutatták, hogy a gyermekkönyvtárosok többsége szíve mélyén még mindig pedagógiai hivatásnak tartja foglalkozását, és épp ebben látja a gyermekkönyvtár sajátosságát, ám objektíve kénytelen elismerni, hogy ezen a területen nem nagy a megbecsülése, és mint nevelő, ő is bizonytalanul érzi magát. A szolgáltatási szférából származó szakszavak napjaink könyvtárosának már megszokottak. *“Olvasószolgálat”, “Szolgáltató részleg”, “Könyvtári szolgáltatás”* - ezek és hasonló kifejezések beépültek a köznyelvbe. Ma már csak a Jóisten a megmondhatója, ki használta ezeket először: az elméleti szakembereknek köszönhető-e, a könyvtárban születtek, vagy az olvasó azonosította a könyvtárat valamiféle bérleti szalonnal. Az élet törvényeit követve valaki az egyetemi tantervben is meghonosította e kifejezéseket. Innen ered egy sereg tantárgy elnevezése is. Az *“Olvasószolgálat”*, amely az új tervezett tankönyv címe is, magába foglalja az eddig *“Munka az olvasóval”*, a *“Gyermekek könyvtári irányítása az olvasásban”*, *“Gyermekeirodalmi bibliográfia”* kifejezéseket.

A *“könyvtári szolgáltatás”* terminus egyre kelendőbb, fölbukkan cikk- és könyv-címekben, köztük a gyermek olvasásirányításáról szóló műveikben is. Akadtak akik megpróbálták küzdeni a fogalmak fölcserélése és a gyermekkönyvtárak szolgáltatássá minősítése ellen, ám a folyamatot nem tudták visszafordítani. Igen meggyőzően tette ezt pl. T.D. *Polozova* *“A könyvtári munka a gyerekekkel pedagógiai feladat”* című cikkében (Sovetskaâ pedagogika, 1986/12). Már túl messzire jutottunk, és elsősorban nem is szak-kifejezésekről van itt szó, hiszen azok csak tükrözik a gyermekkönyvtárak szerepéről vallott nézetekben a tőlük függetlenül bekövetkezett változást. A pangás időszakában a könyvtár teljesen az *“olvasófogásra”*, a százalékokra, a nagyszámú kölcsönzésekre, az olvasói igények kielégítésére utazott. A *“könyvtári munka gyerekekkel és serdülőkkel az OSZSZK-ban: a fejlesztés alapvető irányai”* című dokumentum (Moszkva, 1988) többek között megállapítja: *“A könyvtárosok tudatában már meggyökeresedett a változás tevékenységük célját illetően. A könyvtári munkát minősítő mutatók hiánya, a munkafolyamatok agyonszabályozása, a mennyiségre orientáltság az olvasók utáni ha jszához, s eb-*

ben gyakran a könyvtárak közötti konkurenciaharchoz vezetett, temérdek vállalati látogatást eredményezett, s ez gyakran a tartalmas munka rovására ment.

Vagyis a könyvtár pedagógiai tevékenysége megszenvedte a centralizációt. Néhány könyvtár, hogy átvészelve a nehéz időket, elkezdte "gyártani" az olvasókat, mások csábításhoz folyamodtak: szórakoztató, már-már klubszerű programokat szerveztek, érdekességekkel, olykor még ponyvával, fércművekkel is csalogattak. Még az ország legjobb könyvtárai is kénytelenek voltak elismerni, hogy befolyásuk az olvasmányok kiválasztásában elenyészően csekély. (A GRUB adatai szerint 10%.) De ezt soha senki nem kérte számon tőlük, csak számokat és rendezvényeket. Emiatt a könyvtáros maga is közönyössé vált, a könyvtár pedig elszürkült, és az olvasó szemében fokozatosan átalakult szolgáltatási szférává. A "szolgáltatás" egyre inkább a könyvtár csődjére, a személyiségformálásból való kirekesztettségére utalt.

De nemcsak a könyvtár itt a lényeg. Az olvasószolgálatot mint a könyvtár alapvető feladatát, maga az olvasó is aktívan segített fenntartani. A gyerekek, a serdülők és az ifjúság olvasmányaival úgy alakult a helyzet, hogy az első helyre az ún. "szakmai" művek kerültek: az olvasók konkrét igényeinek részaránya megnőtt, s a könyvtárnak nem maradt más dolga, mint kielégíteni ezeket, mintegy az olvasó "után kullogva". A pedagógiai álláspontot, melyre hajdan oly büszke volt a könyvtár, kénytelen volt feladni. A fent említett "Könyvtárszakma..." című felmérés kimutatta, hogy minden harmadik gyermekkönyvtáros teljesen a könyvre hárítja át a nevelő feladatot ("A könyv nevel, nem a könyvtáros".)

Így a könyvtáros lehetősége az olvasás irányításában lényegében kiaknázatlan marad.

Különösen nehéz azon végzős hallgatók helyzete, akik könyvtártudományra vagy a gyermekirodalom bibliográfiájára szakosodnak. Pszichológiai, pedagógiai felkészültségük és szakmai beállítottságuk az ifjú olvasókkal való közvetlen társalgásra, ellentmondásba került a könyvtári tevékenység értékmérőivel. Ezért vesznek fel szívesebben a könyvtárigazgatók az olvasószolgálati részlegekbe technikumban végzett szakembereket, akik járatosabbak a kölcsönzés gyakorlatában. A felsőfokú végzettséggel rendelkező könyvtárosok kihasználatlan forrásai lassan elapadtak (a megkérdezettek 90%-a utalt erre). A túlnyomó többség számára a legfőbb szakmai köteleességek nem vonzóak. A szakmai tevékenység sok esetben egyáltalán nem érinti a könyvtáros személyiségét. Az egyetemen a gyakorlatvezetőknek évről évre nehezebb megtalálniuk azt az alapot, mely pedagógiai szempontból kielégítené hallgatóikat, szemléletes például szolgálna arra, hogyan neveljék olvasójukat, miként teremtsenek vele lelki kapcsolatot, és hogyan befolyásolják személyiségük fejlődését.

A könyvtárosok csak gépies válaszokat adtak: az olvasás irányítására vonatkozó kérdésekre. Foglalkozásukat elsősorban úgy fogják fel, mint lehetőséget arra, hogy megismerjék a legfrissebb hazai és külföldi szakirodalmat. Ami a gyerekek iránti szeretetet, a velük való foglalkozás pszichológiájának ismeretét, az olvasói tapasztalat átadását illeti, a szakmának e kívánalmait meg sem említik. A könyvtáros olvasottsága, műveltsége, kultúráltsága, alkotóképessége, irodalomszeretete: ezekről minden megkérdezett szól, ám mindez csak az olvasón túl, tőle elszakítva létezik, aki - mindezek ellenére - mégiscsak a könyvtári tevékenység központja. Csodálkozunk-e, hogy a megkérdezettek

89%-a elégedetlen a hivatásával, és több mint harmada (66%) feltételezi, hogy napi munkája elvégzéséhez elegendők azok a képességek, melyek úgyis kibontakoznak a szakmai felkészülés folyamán? Tehetség, adottságok - ilyesmiről szó sincs. A gyermekkönyvtári dolgozók 65%-a nem tartja szükségesnek saját továbbképzését. A szolgáltatási szféra diktálja a maga törvényeit. Az objektív egybemosódott a szubjektívval: a könyvtár már nem képes másképp dolgozni.

Tehát szolgáltatási szféra. Ha elfogadjuk ezt a realitást, akkor érdemes azon is eltűnődni, hogy a jól megszervezett szolgáltatás a nevelés fele. A korszerű kiszolgálás, a bibliográfiai tájékoztatószolgálat kiépített rendszere, a személyes tájékoztatás, az állomány ésszerű feltárása, könyvbemutatók szervezése stb. valódi olvasót nevel az olvasóból, jótékonyan hat személyiségfejlődésére. E területen még sok a kihasználatlan lehetőség.

Ma már van néhány olyan társulás, amely hasonló érdeklődésű embereket hoz össze, nem hivatalos csoportokba tömöríti őket és a magányosoknak velük egy cipőben járó barátot talál. Miért ne vehetné magára ennek gondját a könyvtár? Hiszen sehol másutt nem ismerik annyira az emberek érdeklődési körét, mint a könyvtárban az olvasókét. Az olvasók maguk is megjegyzik a kérdőíveken, hogy szeretnének szellemi társakra lelni. Vagy vegyük a kapcsolat másik oldalát. Va jön a szolgáltatás szempontjából mind-egy, hogy érzi magát az olvasó a könyvtárban?

Esorok a Leningrádi Állami Kulturális Intézet könyvtárában íródtak. Miféle lelki megelégedettségről lehet beszélni, ha a falon ilyen feliratok olvashatók: "Az elveszett könyvért tízszeres árat számítunk!" "Zárás előtt fél órával könyvkiadás nincs!" "Diszszertációkat csak tanszékvezetői engedéllyel kölcsönzünk!" De van itt egy másik példa is: "Kedves Barátunk! Ma itt jártál a könyvtárban és már elmész... De milyen hangulatban? Jól érezted magad? Megtaláltad azokat a könyveket, amiket el akartál olvasni? Kedvesen fogadtak? Szeretnénk mindezt megtudni. Válaszd ki a színes kártyák közül azt, amelyik megfelel a hangulatodnak, és légy szíves, dobd be a dobozba!" És mellette mindjárt ott a magyarázat: sárga = elég jó, de lehetne jobb is; piros = minden nagyszerű; barna = nem tetszett itt; lila = többet nem jövök. A Leningrádi Területi Gyermekkönyvtár kisiskolás részlegében dolgozó könyvtárosok gondossága bizonyára visszhangra lel majd a gyerekek szívében.

Az olvasó elvesztette, tönkretette, nem hozta vissza időben a könyvet... Hasonló konfliktusok mindennaposak a könyvtárban. Az ember különösen, ha fiatal, már attól is megdermed, hogy magyarázkodni kénytelen a könyvtárosnak. Hány olvasót veszítünk el emiatt! Leningrádi megfigyelések szerint tízből két esetben a gyerekeket erkölcsi meg-rázkódtatás éri, amikor a könyvtárossal érintkezik. Pedig nem is olyan nehéz ezt elkerülni. Az arhangelszki központi gyermekkönyvtár dolgozói például fenyegető hangú levelezőlap helyet meghívót küldenek adósaiknak, melyen "Visszahozott könyv" matinéra invitálnak, ahol a gyerekeknek bemutatják az újdonságokat, és vetélkedőkbe vonják be őket. A jutalom házi készítésű érem: "Ne tartsd vissza a könyvet - a társaid már várják!" - felirattal. Ez a jól kifundált játék megszabadítja a könyvtárost az amúgy is hatástalan fejmosások kényszerétől, az olvasót megóvja a negatív érzelmektől. A nevelő hatás sem marad el. Vagyis a könyvtár, mint a lelki érintkezés színtere, megköveteli a maga felfedezőit, szüksége van ötletekre, alkotó munkára. Itt széles tere van a leleményességnek, a

kutatásoknak. A felmérés alapján a könyvtárosok e tekintetben nem bizonyultak eléggé kezdeményezőknél. A kérdezettek 82%-a igenlő választ adott arra a kérdésre, hogy meg akart-e valaha változtatni bármit a könyvtárban. Ugyanakkor 71%-uk soha nem tett javaslatot.

Szüksége van-e a társadalomnak könyvtári szolgáltatásokra? Természetesen igen, ám most még nagyobb szüksége van az olvasás irányítására, mint valaha, különösen a gyerekek esetében. Éppen a gyermekkorban, amikor kialakul az élet legfőbb értékeihez fűződő viszony, kell megalapozni az egyéni olvasást és az alkotó gondolkodást. Az élet bebizonyította, hogy sem a család, sem az iskola, sem a tömegtájékoztató nem rendelkezik etéren a könyvtár lehetőségeivel. A könyvtáros kezében van egy egyetemes, sajátosan rendszerezett állomány, mely igazodik az olvasói kategóriákhoz, a kívánalmak, az érdeklődés sokféleségéhez. Rendelkezésre áll számos tájékoztató kiadvány, bibliográfia, enciklopédia. Ezek nemcsak kielégítik, de kifinomultabbá is teszik az olvasó igényeit. Ehhez is a gyermekkönyvtáros rendelkezik azokkal a módszerekkel, amelyek az olvasás fejlesztését, a könyv közkinccsé tételét, az olvasáskultúra megalapozását eredményezhetik.

A könyvtár nevelő szerepének növelése fontos szükséglete a gyermekek jövőjéért aggódó társadalomnak. A GRUB adatai szerint az ifjú olvasók 72%-a feltétlenül igényli a könyvtáros segítségét. Hogyan értelmezi és oldja meg a könyvtáros a pedagógiai feladatokat? E kérdést tanulmányozva egyetérthetünk azzal, ahogy L. Gudkov és B. Dubin értékeli az olvasás irányítását "irodalmi kultúra: folyamat és fejadag" c. cikkében (Literaturnáâ Kultura: process i racion, Druzba narodov, 1988/2): "szürke didaktika", melynek főbb jellemzői: tekintélyuralom, didaktizmus, primitivizmus. Pedagógiai szempontból már az - "olvasásirányítás" szó is helytelen: a könyvtáros mint alany befolyásolja az olvasót mint tárgyat. Ezzel kétségbe vonjuk az olvasó alkotóerejét, egyéni képességeit. Ennek a didaktikának leáldozott a napja. Már N. Rubakin megírta, hogy a gyermek elsősorban ember, és nem pedagógiai kísérletezés tárgya. Az ő állampolgári szabadságát és önrendelkezési jogát is el kell ismerni, és nem szabad arra kényszeríteni, hogy érje be azzal, amit az idősebbek kínálnak, fogadjon szót és engedelmessédjék. Ez épp úgy vonatkozik a gyermek általános magaviseletére, mint a könyv kiválasztására.

Vegyük például az olvasás irányításáról szóló könyvtártudományi dolgozatokat. Szerzőik szintén a nyomást, a kényszert hangsúlyozzák az olvasóval folytatott munka során. Voluntarista szellemben fogantak meghatározásaik a hatékony egyéni munkáról is. Azt sugallják, hogy minél több általános pedagógiai munkán rágjuk át magunkat, annál magasabbrendű olvasókká válunk, hogy a kortárs irodalom tanulmányozása lényegesebb mutatója az olvasói fejlődésnek, mint a klasszikusoké, és az olvasásirányítás akkor eredményes, ha sikerül más irányba terelni az olvasót. Mint látjuk, az egyéni olvasásirányítás kritériumai eltávolodtak mind a könyvtáros, mind az olvasó egyéniségétől, életcéljaiktól. Ahelyett, hogy az emberre figyelnénk, elméletünk mondvacsinált sémákon, módszerek halmazán nyugszik; a földtől elrugaszkodottan figyelmen kívül hagyja azt az ellentmondásokkal teli valóságot, melyben a könyvtár létezik. Vajon nem ezért tartja-e fölöslegesnek a könyvtárosok nagy többsége az elméleti munkák ismeretét? Hangsúlyozva, hogy számára érdektelen a teória, nem ismeri a könyvtártudomány művelőit; sőt, még a szaklapokba is csak elvétve néz bele.

Az egyéni olvasásirányítás nem bizonyos tevékenységi formákat, nem módszereket, űrlapokat és színes mutatókat jelent, amiket a módszertani szakértők mind jobban igyekeznek meghonosítani, hanem a könyvtár egész stílusának, társadalmi szerepének megváltoztatását, a könyvtárban létrejövő kapcsolatszerzőrendszer újraértékelését. Valaha a *Bibliotekarban* megjelent *Kozuhova* éles hangú cikke, a "Ludmilla eszén nem jársz túl". A gyermekkönyvtáros Ludmilla meg volt róla győződve, hogy ő irányítja a gyerekeket az olvasásban, valójában a gyerekek menekültek előle. Föllép az az önellentmondás, melyre a könyvtárosok mutatnak rá: minél többet a ajánlunk egy könyvet, annál kevésbé kelendő. Az olvasásirányítás már oly mértékben kompromittálta önmagát, hogy sok könyvtáros pedagógiai szempontból jobbnak látja lemondani róla. E tekintetben ők a szolgáltatást tartják erős oldaluknak, ez nincs annyira szabályok közé szorítva és sokkal demokratikusabb.

Az igazi pedagógia nem más, mint egyének közötti viszony, spontán kommunikáció, egyénközpontúság, kölcsönhatás a könyv-könyvtáros-olvasó-élet alkotta rendszerben. A könyvtár akkor válhat valóban az olvasót nevelő, lelkileg-szellemileg fölemelő intézménnyé, ha eszménye az a haladó pedagógia, melyet a gyakorlati életben az újító pedagógusok tapasztalata és munkássága szentesít. Anélkül, hogy tanulmányoznánk gondolataikat, alkalmoznánk elveiket a könyvtári gyakorlatban, nem beszélhetünk peresztrojkról a gyermekek olvasásának irányításában. Most a könyvtáros alap- és továbbképzésének peresztrojka van soron. Lépésről lépésre helyre kell állítani azt a pedagógiai pozíciót, amelyet a könyvtár az utóbbi évtizedekben elveszített. Most, a gyermekkönyvtár koncepcióinak kidolgozása folyamán kell meghatározni mindenkori céljait, elveit, lehetőségeit, figyelembe véve a haladó pedagógiai gondolkodás eredményeit és a társadalmi átalakítás irányait. Most kell kielezni a differenciált szolgáltatás és a nevelő funkció kérdését, elválasztva e két fogalom egyedi és közös vonásait.

Megérett az idő, hogy végre a gyermekkönyvtáros személyiségéhez, a benne rejlő lelki-szellemi erőkhöz forduljunk. J. Koval nemrég így nyilatkozott a *Literaturnáâ Gazeta* hasábjain: "Kire gondoljon az író, aki ma gyerekeknek kezd dolgozni? Az olvasóra, vagy a korszakra, melyben él? Szerintem úgy kell írnia, mintha az ifjú Puskinnak írna." Ugyanígy kell magáról gondolkoznia a könyvtárosnak. Ez társadalmi felemelkedésének, az életbe kilépők sorsa iránti elkötelezettségének biztosítója.

(Fordította: MÁTYUS Krisztina)